

UDK 811.163.41'367.62

*Предраз Пипер*

Београд

## О ПРОСТОРУ У СРПСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА

Предмет овог рада је конфигурација семантичке категорије простора у слици света каква је у савременом српском књижевном језику вербализована и граматикализована у подсистемима предлога, префикса, прилога и придева са просторним значењем. У раду се разматра и питање поређења структурно сродних подсистема у истом језику.

**Кључне речи:** српски језик, просторни изрази, прилози, предлози, префикси, прилози, унутарјезичко поређење

The paper deals with the configuration of the semantic category of space in the linguistic picture of the world verbalized and grammaticalized in the subsystems of contemporary standard Serbian prepositions, prefixes, adverbs, and adjectives with the meaning of spatial relations. It also discusses the question of comparing structurally related subsystems within the same language.

**Keywords:** Serbian language, spatial expressions, prepositions, prefixal compounds, adverbs, adjectives, intralinguistic comparison

1 Иако су облици и изрази са просторним значењем вековима били предмет лингвистичке пажње, који је обрађиван у различитим теоријско-методолошким оквирима, когнитивнолингвистичка проучавања дала су таквим истраживањима нов замах, који још не губи на снази. У једној од књига у којој се најексплицитније обзнањује почетак когнитивне лингвистике *Foundations of Cognitive Grammar* (Langacker 1987) њен аутор теорију когнитивне граматике види као теорију граматике простора ("the theory of cognitive grammar or space grammar"), што је био термин који је до тада користио чешће, а од тада све ређе. У десетотомној лингвистичкој енциклопедији, у одредници о когнитивној граматичи, коју је за ту енциклопедију написао Р. Ланакер стоји: 'Cognitive grammar' (originally called 'space grammar') is a highly innovative theory of linguistic structure that has been developed and progressively articulated since 1976. In stark contrast to modular approaches, it regards language as an integral facet of cognition, and grammar as being inherently meaningful. (ASHER /ed./ 1994: 590).

Према се проучавање просторних изрази налази у темељима когнитивне лингвистике, као једног од водећих праваца у савременој лингвистици, познато је да је истраживања улоге метафора у језичком систему, укључујући и граматичке метафоре, имају дугу лингвистичку традицију; а да теорија просторних метафора у падежном систему постоји више од пет векова, током којих се развијала у различитим лингвистичким школама и правцима (Пипер 1986а; Piper <sup>1</sup>1997; <sup>2</sup>2001).

Истраживања просторних израза имају важно место у два водећа правца савремене когнитивне лингвистике, како онеме који је у основи антропоцентрички, а усредсређен је на испитивања метафора и метонимија, као механизма којима се стварност сазнаје и помоћу којих се знања преносе из једне појмовне области у другу, при чему важну улогу има иконичност језичких израза и постојање основних имагинативних схема, тако и у онеме правцу који се, пре свега, заснива на поставци да језик у мањој или већој мери учествује обликовању слике света сваког језичког колектива.

Међутим, конфигурација саме семантичке категорије простора у појединим језицима, или на упоредном плану, још увек није исцрпно проучена, нити су исцрпене све методолошке могућности њеног описивања и објашњавања. Овај прилог посвећен је управо неким од главних проблема из те области, односно тражењу одговора на питање колико је могућно упоредно проучавање неколико подсистема са просторним значењем у истом језику ако се при томе полази од јединствене основе поређења.

2 У основи овог прилога је теоријско-методолошки апарат теорије семантичких локализација (Piper <sup>1</sup>1997; <sup>2</sup>2001), као посебне лингвистичке теорије, у оквиру које се граматичка и лексичка значења описују и објашњавају у светлу изоморфности и изофункционалности семантичких категорија за које је карактеристично изражавање непросторних значења средствима са примарно просторним значењима (нпр. у *петак* као у *песак*, или *од бола* као *од стола* и сл.). У теорији семантичких локализација тај врло распрострањени појавни облик језичке и метајезичке иконичности изводи се како из изразите разумењености језичких израза за просторну локализацију (као протолокализацију) тако и из постулираног принципа наткатегоријалне локализације (са просторним, посесивним, временским, узрочним и другим реализацијама), који изван језика има ослонац у рефлексу когнитивне оријентације, утврђеном у психологији (Kimmel, van Olst, Oriebeke /eds/ 1979). С обзиром на то, у оквиру дате теорије различити односи међу семантичким категоријама виде се као локализације различитог степена апстрактности, јер је механизам објашњавања конкретно-просторних локализација по правилу погодан за објашњавање семантичких појава заснованих на непросторним локализацијама, и то не само онда када непросторне локализације имају просторну иконичност, него и онда када је немају, нпр. у систему глаголских времена у словенским језицима, где семантичка локализација има статус теоријског конструкта без просторне иконичности у изразу.

Концептуални апарат теорије семантичких локализација обухвата како појмове у вези са оријентационом страном локализације (нпр. интра- и екстралокализација, хоризонтална и вертикална локализација, централност и периферност, проксималност и дисталност и др.) тако и оне који се односе на усмереност промене места у простору (аблативност, адлативност, перлативност) или одсуство усмерености (локативност), укључујући ту и неке друге појмове, као што је елементарни ситуативни оквир семантичке категорије простора (локализатор, објекат локализације и оријентир), центрифугалне и центрипеталне тенденције у дискурсу и језику и др.

Принципи теорије семантичких локализација (чије су основе дате у Пипер 1977–1978, а у општим цртама експлицитније изложене у Piper <sup>1</sup>1997; <sup>2</sup>2001) подударни су с неким од основних принципа когнитивне лингвистике. Стога је разумљиво што се теорија семантичких локализација види и као теорија која је комплементарна основама когнитивне лингвистике (Вољодић 1998: 212), односно као једна од теорија когнитивне лингвистике (HORECKÝ 2000: 48). С друге стране, посматрана у својој развојној линији, та теорија је почела да се уобличава независно од когнитивне лингвистике, што је посебно дошло до изражаја у раду PIPER 1984, посвећеном психолингвистичким основама опозиције “унутра/споља” као могућем конститутивном фактору система семантичких категорија (в. и Пипер 1986, Piper 1988, а у форми прегледа Пипер 2006).

Упоредо с постепеним изграђивањем теорије семантичких локализација ишла је њена примена, што је најразвијенији облик добило у моделирању система заменичких прилога, и заменичких речи уопште, као речи с категоријалним значењем, чији систем, посматран у целини, представља природни модел система семантичких категорија (Piper 1983; Пипер 1988). На истој теоријској основи аутор је градио и скоро сва каснија граматичка истраживања о српском и другим словенским језицима. Иако у радовима у којима је развијана теорија семантичких локализација то углавном није било истицано (в. ипак Пипер 1983; 2008; Piper 1988), та теорија би се са доста основе могла видети и као верзија антропоцентричних виђења језика. Њени главни принципи развијају се и примењују, у обиму и облику саобразном конкретним истраживачким циљевима, и у појединим радовима других лингвиста, на пример, Антонић 2001; Манчић 2003; Поповић 2003; Павловић 2004; Сегеди 2006; Станковић-Шошо 2006; Адамовић 2012; Меденица 2012; 2013; Николић 2014 и др. Теорија семантичких локализација се може применити, и примењује се у испитивању многих других језичких области – од моделирања линеаризације исказа, описивања различитих облика деиксе и синтаксе текста (укључујући анафору и катафору, одређеност и неодређеност итд.) до појава које припадају појединим семантичким категоријама, нпр. (посесивност, персоналност, каузалност и др.), а даље испитивање њених експланаторних могућности и примена на друге знаковне системе не би искључивала проширивање теорије семантичких локализација у једну од епистемолошких теорија (Piper 1988: 258).

**3** Основ за проучавање семантичке категорије простора у српском језику постављен је радовима Милке Ивић (Ивић 1957; Ivić 1961). Као и у другим словенским и многим несловенским језицима, категорија простора у српском језику обухвата комплексне подсистеме језичких јединица различитих нивоа, који се реализују у свим реченичним члановима и које налазимо у скоро свим врстама речи, а изрази са просторним значењем, који се већином одликују и релативно високом фреквентношћу, имају велики семантички потенцијал означавања и просторних и непросторних релација.

Све то даје категорији простора посебан статус у систему семантичких категорија. Тај статус је умногоме заснован на чињеници да је основно својство просторног значења конкретност денотата, а тиме и могућност њиховог

непосредног опажања и сазнавања. Конкретност односа се врло често поима као локализованост једног објекта у односу на други (нпр. *Књига је на столу*), за разлику од других видова конкретности, нпр. конкретност односа између посесора и посесума (нпр. *власник стана*), конкретност учесника у говорној ситуацији (нпр. *Он ми се јавио*), конкретност односа између целина и њеног дела (нпр. *поклопац од кутије*), конкретност уређеног низа (нпр. *први такмичар у реду*) и др. Конкретност учесника у просторном односу постоји и онда када је један од њих осмишљен не само као лице или објекат, него као догађај чији су учесници конкретне природе, нпр. *шетња обалом, конгрес у Минску, сусрет испред споменика*.

Просторни изрази означавају просторне релације посматране у њиховој променљивости (нпр. *Ана улази у школу*), или непроменљивости (нпр. *Ана је у школи*). Променљивост места једног објекта у односу на други може бити више или мање граматикализована. Граматикализованост изражавања значења променљивости просторног односа у српском језику је најизразитија када је реч о изражавању директивности кретања (Ивић 1957; Ivić 1961). То се своди, као и у многим другим језицима, на три основне могућности: удаљавање, приближавање, или пресецање простора локализатора. Та елементарна значења директивности обично се означавају терминима: аблативност (нпр. *Они иду из шуме*), адлативност (нпр. *Они иду у шуму*) и перлативност (нпр. *Они иду кроз шуму*), за разлику од локативности као одсуства директивности (нпр. *Они су у шуми*, или *Они лутају по шуми*). Једна од те четири семантичке компоненте заступљена је у значењу сваког просторног изрази у српском као и било којем другом словенском језику.

Оријентациони аспект просторних релација у значењима просторних изрази испољава се у таквим специфичностима одређивања објекта локализације извесним локализатором за које није релевантна могућа променљивост њиховог места у простору, него је битан однос према неком трећем просторном сегменту, оријентуру, којим се релација између објекта локализације и локализатора конкретизује, нпр. *Ана седи испред Иване, Ана седи иза Иване* и сл. Одговарајућа категоријална значења у семантичким структурама просторних изрази су унутрашња или спољашња локализованост, хоризонтална или вертикална локализованост и друга.

Локализатор, објекат локализације и оријентир су обавезни елементи ситуативног оквира просторне локализације, при чему исти објекат, у зависности од комуникативних потреба говорника, може бити носилац различитих функција. На пример, у ланцу просторних локализација означених реченицом *Ана живи у стану број 2 на првом спрату у згради број 3 у Дунавској улици* – ‘стан’ означава локализатор за објекат локализације ‘Ана’, али је у ситуацији денотираној том реченицом ‘стан’ истовремено објекат локализације за локализатор ‘први спрат’ итд., а на сличан начин су организовани ланчани односи у непросторним локализацијама. На пример, у временској локализацији *Срели су се у петак прве недеље у мају 2014. године* сваки временски сегмент ситуације означене том реченицом, осим првог ‘сусрет’ и последњег ‘2014. година’, такође има двоструку улогу у ланцу датих временских локализација.

Конфигурација категорије простора у природном језику испољава се у начину на који је простор у слици света тога језика концептуално рашчлањен помоћу просторних израза, при чему су у различитим језицима поједине просторне димензије осмишљене с различитим степеном подробности и с различитим степеном могућности означавања истог аспекта просторног односа различитим језичким средствима. На пример, у словенским језицима фронтални простор (са значењем простора са предње или задње стране) језички је разуђенији него латерални простор (са значењем простора са десне или леве стране), а значења локализованости на малом растојању може се исказати већим бројем просторних израза него значење локализованости на великом растојању.

Именске групе са просторним значењем већином су номинацијски просторни изрази. Они именују објекте који конституишу категоријалну ситуацију просторне локализације, нпр. *индијски слонов* (‘слонови у Индији’ или ‘слонови из Индије’), *бразилска кафа*, *лондонска магла*, без граматичког израза просторног односа.

Сразмерно мањи део именских група са просторним значењем јесу деиктички просторни изрази, који се одликују мањом или већом граматикализованостју, а чија је примарна функција упућивање на релације између објекта локализације, локализатора и оријентира, нпр. *на десну страну*, *у истом правцу* итд.

4 Просторни изрази су често били предмет проучавања на материјалу појединих језика (нпр. Ивић 1957; Bennett 1975; Шерер 1979; Пипер, 1986б; Яковлева 1994; Всеволодова, Владимирский 2008; Мансурова 2009), на контрастивном или на конфронтативном плану (нпр. Артыкова 1961; Пипер 1977–1978; Гжегорчикова 2000; Anna Skiba, Robert Skiba, 2011), на упоредноисторијском или на типолошком плану (нпр. Белић 1949–50; Кибрик 1970; Weinsberg 1973; Пипер 1978; 1988; 1997), као и у теоријском светлу (нпр. Kempf 1978; Talmy 1983; Piper 1983; 1986; 2008; Пете 2004). За разлику од описа неког подсистема за изражавање простора у једном језику, или поређења истог језичког подсистема у два или више језика, у овом раду се разматра могућност поређења неколико сродних подсистема у истом језику, у овом случају српском, чега до сада није било у истраживањима о просторним изразима у српском језику, а по свој прилици ни у другим словенским језицима.

Квалитет поређења умногоме зависи од избора основе поређења, за шта постоји више могућности (подробније у: Piper 1991). Приликом поређења неколико или више сродних подсистема у истом језику, нпр. приликом поређења просторних израза са предлозима, префиксима, придевима или прилозима, основа поређења може бити оно што је заједничко свим подсистемима који се пореде, тј. основа поређења представља параметрички члан поређења, а не трећи члан поређења, што је термин који припада метајезику контрастивне или конфронтативне анализе.

Полазећи од такве заједничке основе, могу се издвојити специфичности појединих подсистема који се пореде. На пример, за просторну локализацију предлозима, префиксима, прилозима или придевима један од заједничких критеријума је разликовање локализације горњом или доњом страном

локализатора (нпр. *над кућом / под кућом, надградити/поткопати, изнад/испод, горњи/доњи...*), али је само за просторне прилоге и придеве релевантан критеријум локализације према критеријуму дистанце у односу на горњу страну локализатора (нпр. *ниско/високо, низак/висок*) или доњу страну локализатора (нпр. *плитко/дубоко, плитак/дубок*). Зато критеријум локализације према горњој или доњој страни локализатора без значења одмеравања по дистанци спада у критеријуме заједничке свим подсистемима који се овде пореде и припада основи поређења сва четири подсистема, док је критеријум локализације према дистанци у односу на горњу или доњу страну уже природе, па се према њему издвајају специфичности двају подсистема (прилошког и придевског) у поређењу са друга два подсистема. Такво вишечлано (у овом случају четворочлано) поређење своди се на утврђивање укупног система оних обележја која има бар један од подсистема који се пореде, а у оквиру њега разликовање оних обележја која припадају основи поређења, од оних која су својствена само неким или само једном од њих, што цео опис чини економичнијим и прегледнијим него ако би сваки од четири подсистема био засебно описан да би се затим приступило утврђивању сличности и разлика. Системска природа односа међу појединачно узетим просторним предлозима, префиксима, прилозима и придевима директна је последица системске природе односа међу семантичким обележјима која су у њиховој основи, односно међу критеријумима према којима су њихови међусобни односи уређени.

Начелна специфичност просторних придева у поређењу са предлозима, префиксима и прилозима јесте у томе што ти придеви значе квалификацију по врсти локализованости, а не саму локализованост, због чега долазе одговору на питања *какав?* (нпр. *висок*) или *који?* (нпр. *последњи*).

5 Деиктички просторни изрази у српском језику обухватају просторне изразе субјективне деиксе и просторне изразе опште деиксе, при чему први увек имају за локализатор учесника у говорној ситуацији (пре свега, говорника), нпр. *овде* ‘на месту где сам ја’, *онде* ‘на месту које је далеко од мене’ и сл., а други могу али не морају упућивати на такав локализатор, уп. *далеко од мене* као *далеко од куће*.

Просторни изрази субјективне деиксе су заменичке речи (*овај, овде, овдашњи, тај, тамо, тамошњи* и сл.), чији најразвијенији семантички подсистем чине заменички прилози. Они су монографски описани у: ПИПЕР 1988, због чега се овде неће разматрати.

Просторни изрази опште деиксе обухватају подсистеме предлога, префикса, као и незамењивих придева и прилога, који, посматрани у целини, имају више заједничких особина, а узети засебно и извесне специфичности.

На синтагматском плану карактеристично је, пре свега, то да се именским групама са предлозима просторног значења обавезно именује не само оријентир, него и локализатор (нпр. *Седе у аутобусу*, али не \**Седе у*), за разлику од реченица са просторним префиксалним конструкцијама, у којима се назив локализатора често може изоставити (нпр. *Ис-трчали су /из куће/*), а изоставља се, уз могући ослонац на контекст, и у прилошким просторним изразима

(уп. *Седе унутра* и *Седе унутра, у топлој соби*) и у придевским просторним изразима (уп. *Унутрашња температура расте* и *Мотор ради на унутрашња температура расте*), код којих је обавезно именовање објекта локализације (овде: *температура*).

Поред тога, синтагматски је релевантна могућност или немогућност употребе различитих просторних израза у истој реченици (уп. *Прелази улицу* // *Прелази преко улице*, поред беспрефиксалног глагола у предикату у реченици истог значења: *Иде преко улице*), као и могућност или немогућност употребе граматички различитих просторних израза у истој синтаксичкој позицији, што је својствено предлошко-падежним именским групама и прилозима (нпр. *Седе у кући, Седе унутра*), или у различитим синтаксичким позицијама, али у истом или сличном значењу (уп. *Чује удаљене гласове, Чује гласове из даљине*). Подробније поређење српских просторних израза на синтагматском плану даље се, због ограниченог простора, изоставља, а главна пажња се посвећује њиховом парадигматском поређењу.

**6.1** На парадигматском плану најопштија разлика у оквиру просторних израза опште деиксе тиче се значења (1) непосредне локализованости или (2) посредне локализованости. У првом случају оријентир је део простора локализатора, нпр. *Књига је на столу*, где *на* означава површину локализатора *сто*, а у другом случају оријентир није део простора локализатора, нпр. *Сијалица је изнад стола*, где *изнад* означава простор који је одређен горњом страном локализатора *сто*, али није његов део.

Разликовање непосредне или посредне локализованости (оријентир јесте/ није део локализатора, нпр. *Путници седе у аутобусу* vs. *Путници стоје поред аутобуса*), представља дистинкцију релевантну и за префиксе (нпр. *утрчати на терен* / *отрчати око терена*) и прилоге (нпр. *седети унутра* / *седети напољу*), придеве (нпр. *унутрашњи притисак* / *спољашњи притисак*). Оба та општа значења заступљена су у већем броју просторних израза са ужим значењима на начин који није потпуно исти у подсистемима предлога, префикса, прилога и придева.

**6.2** Базично значење непосредне локализованости обухвата значења (1.1) локализованости унутрашњим делом локализатора, или (1.2) локализованости површином локализатора. Та дистинкција је релевантна за подсистем предлога (нпр. *у столу* / *на столу*), префикса (нпр. *у-трчати/на-трчати*) и придева (нпр. *унутрашње оштећење* / *површинско оштећење*), али не и за прилоге, код којих наспрам значења локализованости унутрашњим делом локализатора (нпр. *унутра*) не постоје јединице са значењем локализованости површином, а дато празно место у систему се на функционалном плану компензује адвербијалном употребом именске групе са одговарајућим значењем (нпр. *Бактерије су унутра* / *Бактерије су на површини*).

**6.3** Неки просторни изрази са значењем локализованости унутрашњим делом локализатора или површином локализатора имају могућност прецизнијег

именовања просторне релације, тако да ту у принципу постоје три могућности: (1.1.1) општа унутрашња локализација, нпр. *Колиба је у шуми*, (1.1.2) централна унутрашња локализација, нпр. *Колиба је усред шуме*, и (1.1.3) периферна унутрашња локализација, нпр. *Колиба је на ивици шуме*.<sup>1</sup> Као што показује последњи пример, у подсистему просторних предлошко-падежних конструкција не постоји посебан предлог са значењем (1.1.3), него се одговарајуће значење изражава предлошким изразом у чијем је саставу фрагментизатор *ивица*, а аналогна могућност постоји и за значење (1.1.2), при чему се користи фрагментизатор *средина*, нпр. *Колиба је у средини шуме*.

Могућност изражавања значења (1.1.2) и (1.1.3) не постоји у префиксалном као ни у прилошком систему српског језика, али се уместо у форми прилога одговарајућа значења исказују адвербијално употребљеним именским групама са фрагментизаторима, нпр. *Сала је била пуна*. *Имали су места у средини*. или *Сала је била пуна*. *Имали су места са стране*. Просторни придеви имају могућност изражавања значења (1.1.2) и (1.1.3), нпр. *Добили сте средишња места*, *Обновљене су неке периферне улице* и сл. Избор таквих придевских лексема је одређен не само њиховим значењем, него и њиховим колокацијским својствима, нпр. било би тешко прихватљиво *\*Добили су периферна места* када се говори о местима у некој просторији.

**6.4** И просторни изрази са значењем локализованости површинским делом локализатора имају могућност прецизнијег именовања просторне релације, тако да и ту у принципу постоје три могућности, аналогне претходним: (1.2.1) општа површинска локализација, нпр. *Чаша је на столу*, (1.2.2) централна површинска локализација, нпр. *Чаша је на сред стола*, и (1.2.3) периферна површинска локализација, нпр. *Чаша је на ивици стола*. И овде, као и у (1.1.3), у подсистему просторних предлошко-падежних конструкција не постоји посебан предлог са значењем (1.2.3), него се одговарајуће значење изражава предлошким изразом у чијем је саставу фрагментизатор (обично *ивица*), а аналогна могућност постоји и за значење (1.2.2), при чему се и ту користи фрагментизатор *средина*, нпр. *Чаша је на средини стола*.

Пошто је у стварности мало локализатора који по својим физичким својствима имају облик паралелопипеда као идеалног локализатора (Пипер 1977–1978), одн. протолокализатора, разликовање значења унутрашњости од значења површине може зависити како од физичких одлика предмета који се узима за локализатор тако и од процене говорног лица да ли се тај локализатор доживљава више запремински или више површински, уп. *Деца се играју у дворишту* vs. *Деца се играју на дворишту*. С обзиром на ту чињеницу, простор у српској језичкој слици света могао би се подробније испитивати и са становишта типологије могућих локализатора и објеката локализације, што се у овом раду мора изоставити.

Могућност изражавања значења (1.2.2) и (1.2.3) не постоји у префиксалном систему, а у прилошком систему српског језика одговарајућа значења се уместо

<sup>1</sup> Овом приликом се не може улазити у случајеве с периферне зоне предлошког система какви су предлошки изрази типа *паралелно са*, *под правим углом у односу на* и сл.

у форми прилога могу исказати адвербијално употребљеним именским групама са фрагментизаторима, нпр. *Сео је за сто. На средини је стајала чинија* или *Сео је за сто. Спустио је књигу са стране*. Прилог који значи (1.1.2) може у одговарајућем контексту значити (1.2.2), нпр. *Трг је био простран, а на средишњем/централном месту стајао је споменик*.

**7.1** Просторни изрази посредне локализованости (оријентир није део локализатора) обухватају значења (2.1) просторне локализованости према нивоу објекта локализације у односу на локализатор и значења (2.2) просторне локализованости према квантитативном критеријуму.

**7.2** Значење (2.1) остварује се или као значење (2.1.1) хоризонталне локализованости, и то: (2.1.1.1) опште (било који локализатор осим страна света) или (2.1.1.2) посебне хоризонталне локализованости према странама света, нпр. *источни/западни; северни/јужни, североисточни/југозападни* итд.; или као значење (2.1.2) вертикалне локализованости (нпр. *изнад/испод*).

Значење (2.1.1.2) у српском језику се изражава предлошким изразима (нпр. *То село је источно од Ниша*), прилозима (нпр. *То село се налази источно*) или придевима (нпр. *Они су населили источне области*).

Просторни изрази типа (2.1.1.1) значе или (2.1.1.1.1) фронталну локализованост, нпр. *испред куће / иза куће*, или (2.1.1.1.2) латералну локализованост, нпр. *лево до улаза / десно од улаза*).

**7.3** Просторно значење (2.1.1.1.1), када је реч о локализованости (2.1.1.1.1.1) предњом страном локализатора, носе, пре свега, именске групе с предлозима *пред, испред, преко пута* (нпр. *Возач је стао пред аутобус, Возач стоји пред аутобусом, Возач стоји испред аутобуса, Возач се склонио испред аутобуса; Студент седи наспрам професора; Банка је преко пута поште*), а када је реч о локализованости (2.1.1.1.1.2) задњом страном локализатора, такво значење носе, пре свега, именске групе с предлозима *за, иза* (нпр. *Банка је ту, за углом; Скрените за угао; Банка је иза угла*).<sup>2</sup>

Предња или задња страна локализатора могу бити његова инхерентна својства (локализатори типа: човек, ауто, кућа итд.), које неки локализатори немају (нпр. чаша, лопта, јаје), па, на пример, реченица *Оловка је испред чаше* значи исто што и *Оловка је између мене и чаше*, јер се код локализатора типа 'чаша', који немају инхерентну предњу и задњу страну, предњом страном сматра она која је ближа говорном лицу као посматрачу, а задњом она страна која је даља од њега. Ако локализатор има инхерентну предњу/задњу страну, а интерпретација допушта

<sup>2</sup> У именским групама са релативно малобројним именицама које значе одређене објекте као локализаторе (нпр. *волан, катедра, сто, шанк*) предлог за означава радну страну таквих објеката (нпр. *Возач је већ био за воланом*), а не задњу страну локализатора, иако неки од њих имају и предњу и задњу страну (нпр. *катедра*), а неки имају и предњу и задњу страну као две стране које су у различитом смислу радне, нпр. *Гост стоји за шанком* ('испред шанка'), *Бармен стоји за шанком* ('иза шанка'). Интерпретација у таквим случајевима зависи од тога шта значи именица која се односи на објекат локализације и од тога које је уобичајено место таквог објекта.

ослонац на критеријум посматрача као обавезног другог локализатора, искази постају двосмислени, нпр. *Туристи су се фотографисали испред аутобуса* може значити или ‘... испред предње стране аутобуса’ или ‘... испред бочне стране аутобуса окренуте посматрачу’ (Пипер 1977–1978).

Просторни односи типа (2.1.1.1.1) и (2.1.1.1.2) у српском језику се означавају предлозима (као што је илустровано претходним примерима), али и префиксима, прилозима и придевима. Могућности префиксалног изражавања одговарајућих значења постоје, мада су скромне (нпр. *пред-водити*, *за-градити*), док су веће могућности да се у таквим значењима употребе придеви (нпр. *предњи точкови*, *задњи точкови*, *први ред*, *последњи ред*) и, поготову, прилози (нпр. *напред*, *назад*, *позади*, *спреда*, *страга*, *однапред*, *отпозади*).

Специфичност придевског означавања релација (2.1.1.1.1) и (2.1.1.1.2) јесте у томе што такви придеви, по правилу, истовремено значе позицију неког дела целине у односу на централни део те целине, тако да се њима означају локализације у којима локализатор није цео објекат, него је он централни или главни део објекта у односу на на неки други његов део или неке друге његове делове (нпр. *Овај пас има беле пеге на предњим и задњима ногама*). Ту семантичку специфичност могу имати и просторни прилози (нпр. *Овај пас има беле пеге и напред и позади* или *... и спреда и страга*), али је не морају имати (нпр. *Она је седела напред, а он је седео позади*).

**7.4** Латерална локализованост (2.1.1.1.2) представља значење које се у српском језику не може изразити ни предлогом ни префиксом, али које имају и прилози (*лево/десно*, *налево/надесно*, *слева/здесна*) и придеви (*леви/десни*). Празно место у предлошком систему компензује се употребом предлошких израза (*лево од / десно од*, *слева од / здесна од*, *налево од / надесно од*, нпр. *Лево од цркве је школа*).

Могућности изражавања латералне локализованости су у српском језику, као и у другим словенским језицима, мање него када је реч о фронталној локализованости, у чему се огледа чињеница да у језичкој слици простора не само што не постоје све могућности које би се начелно могле замислити (нпр. спирална трајекторија промене места у спољашњем простору), него ни оне могућности које постоје нису једнако развијене у сродним језичким подсистемима, као што, уосталом, нису једнако развијене ни у сродним језицима. На пример, у руском језику постоји прилог опште латералне локализованости *сбоку* (*Она сидела сбоку*), док се његово значење у српском језику не може изразити прилогом, него само прилошким изразом *са стране* (нпр. *Она је седела са стране*).

У микросистему хоризонталне локализованости једно од таквих сасвим скромно присутних семантичких могућности јесте (2.1.1.1.3) дијагонална локализованост, каква се остварује прилозима *укосо* или *дијагонално* (нпр. *Банка је преко пута поште, а музеј је укосо*; *Он је седео наспрам стрица, а она је седела дијагонално*), чија употреба у српском језику није честа.

**7.5** Значење (2.1.2) вертикалне локализованости с обзиром на то да ли је оријентир одређен (2.1.2.1) горњом страном локализатора (нпр. *Изнад града лети*

авион) или (2.1.2.2) доњом страном локализатора (нпр. *Испод града тече река*), може бити изражено како предлозима (*над, изнад; под, испод*) тако и префиксима (нпр. *над-летети, уз-летети, с-летети; под-вући се, под-метнути* и сл.), прилозима (нпр. *Алпиниста је сада горе, на врху; Спелеолог је сада доле, у јами*) или придевима (нпр. *Горњи слој изолације је пропао, а средњи и доњи слој није*).

Придеви за означавање локализованости горњом или доњом страном локализатора могу у зависности од лексичког састава синтаксичког модела у којем су употребљени значити позицију неког дела целине у односу на централни део те целине (в. претходни пример), тако да се њима означавају локализације у којима локализатор није неки цео објекат, него је локализатор централни или главни део објекта у односу на неки други његов део или неке друге његове делове (нпр. *Горњи спратови ове зграде немају воду, а доњи спратови је имају*), аналогно придевима са значењем фронталне локализованости (в. т. 7.3). То семантичко својство могу имати и просторни прилози вертикалне локализације (нпр. *Горе немају воду, а доле је имају*), али то није обавезно (нпр. *Горе лети авион, Ронилац је још доле* и сл.).

**8.1** Просторни изрази спољашње локализованости обухватају и значења (2.2) просторне локализованости према квантитативном критеријуму, и то било према (2.2.1) броју, или према (2.2.2) степену.

**8.1.1** У првом случају (2.2.1) релевантан је или (2.2.1.1) број локализатора, нпр. *међу, између* (локализованост помоћу најмање два локализатора, нпр. *Учитељ стоји међу ученицима*), или (2.2.1.2) број страна локализатора које учествују у локализацији, нпр. *Ученици стоје око учитеља*. Претходна два примера показују да предлози *међу* и *око* имају значења која допуштају формирање реченица у конверзивном односу, будући да те и такве реченице имају исто денотативно значење, а супротна сигнификативна значења.

Критеријум (2.2.1.1) важи и за префиксе (нпр. *међу-речје*), прилоге (нпр. *Он је седео лево, она десно, а ја сам сео између*) и придеве (нпр. *Средњи слој изолације био је најдебљи*). У префиксалном систему издваја се префикс *раз-/рас-* не само по томе што не постоји одговарајући предлог у предлошком систему, него и по специфичном значењу, наиме, тај префикс тражи плуралитет објекта локализације, нпр. *Они су се разишли*, али не *\*Он се разишао*.

**8.1.2** У другом случају (2.2.2) то је локализација с обзиром на степен растојања између локализатора и објекта локализације (нпр. *пored реке / далеко од реке*), што може бити (2.2.2.1) општа степенована локализација, и то како (2.2.2.1.1) проксимална локализација тако и (2.2.2.1.2) дистална локализација, нпр. *близу куће / далеко од куће*; или (2.2.2.2) посебна степенована локализација (вертикална локализација), као (2.2.2.2.1) растојање од горње стране локализатора, нпр. *високо/ниско*, било (2.2.2.2.2) растојање од доње стране локализатора, нпр. *дубоко/плитко*.

У предлошком систему српског језика постоји неколико предлога за просторну проксималност (нпр. *пored, крај, близу, дуж*, аблативно *од*, адлативно

до, перлативно *мимо*), а у значењу проксималне локализованости користи се и предлошки израз *недалеко од*. Специфичност именских група с предлогом *дуж* је у двоструком степеновању: с једне стране, то је значење проксималности, а с друге, то је обавезно значење великог растојања између граничних делова локализатора (нпр. *Дуж оgrade расте цвеће*).

У српском језику нема ниједног предлога за просторну дисталност, него се то значење обично изражава предлошким изразом *далеко од* (уп. *Он живи близу нас / Он живи далеко од нас*). И у другим словенским језицима, а и многим несловенским, облици изражавања просторне проксималности су разноврснији него облици изражавања просторне дисталности, што је можда језичка универзалија, чије би објашњење било у чињеници да су когнитивне активности човека (укључујући просторну локализацију) више усмерене на оно чиме је у свакодневном животу непосредно окружен него на удаљене објекте и догађаје.

Критеријум (2.2.2.1.1) у српском језику важи и за префиксе (нпр. *при-маћи се*), прилоге (нпр. *Она је седела близу*) и придеве (нпр. *Они живе у оближњем селу*).

**8.1.3** Вертикална локализованост са значењем проксималности или дисталности искључена је за просторне предлоге, префиксе и придеве, а уобичајена је за просторне прилоге, како у случају локализације горњом страном локализатора (*ниско/високо*) тако и у случају локализације доњом страном локализатора (нпр. *плитко/дубоко*).

За разлику од просторних прилога који значе (2.2.2.2.1) или (2.2.2.2.2) придеви са одговарајућим значењем (*висок, низак, дубок, плитак*) изражавају, пре свега, квалификацију у вези са локализацијом, а не саму локализацију, што показује податак да долазе у одговору на питање *какав?* (в. т. 4)

Чињеница да просторни прилози и придеви са значењем опште или вертикалне дистанце значе степен растојања између објекта локализације и локализатора, омогућава тим прилозима и придевима да, по правилу, имају облике компаратива и суперлатива (нпр. *близу – ближе – најближе; далек – даљи – најдаљи*), што други просторни изрази немају, а немају га ни сви просторни прилози и придеви за степеновање просторног растојања (нпр. *оближњи, удаљен, периферни*).

**9.1** Просторни предлози, префикси, прилози и придеви могу имати и значење (3) опште екстралокализованости, што се у српском језику обично изражава предлозима *к(а), према, ван, изван* (нпр. *Авион лети ка Љубљани, Авион лети према Љубљани, Њихова кућа је из/ван града*), префиксима *ван-* или *екс-* (нпр. *ванземаљац, вантелесна оплодња, екстериторијални*), прилозима *напољу, споља* (нпр. *Напољу лаје пас, Споља допире мирис мора*) или придевом *спољашњи* (нпр. *спољашња температура расте*). Унутар просторних израза са значењем опште екстралокализованости у неким случајевима може постојати семантичка издиференцираност према типу директивности (в. т. 10), нпр. *напољу* (локативност), *напоље* (адлативност), *споља* (аблативност).

**9.2** Подсистемима просторних предлога, префикса, прилога и придева структурно и функционално је најсроднији подсистем именичких израза који значе категоријалне типове просторних оријентира (нпр. *унутрашњост*, *површина*, *висина*, *дубина*, *с леве стране*, *са горње стране* и др.). Као што се из наведених примера види, именички фрагментизатори су део тог подсистема. Неки од њих дублирају значења предлога (уп. у *унутрашњости кутије* и у *кутији*), или изражавају исто што и просторни изрази са прилозима (уп. *на великој висини* и *врло високо*) или придевима (уп. *површински трагови* и *трагови на површини*). У целини, систем именичких израза са значењем просторних оријентира није структуриран на сасвим исти начин као предлози, префикси, прилози и придеви иако показује с њима висок степен сличности.

**9.3** У српском језику, као и у другим словенским језицима, поред просторних прилога, придева, предлога и префиксалних изведеница, значајно место у изражавању просторних значења имају у творбеном систему *nomina loci*, нпр. *игралиште*, *теретана*, *чекаоница*... (Киршова 1999), а у лексичком систему глаголи кретања, нпр. *ићи*, *носити*, *возити* (Вујовић 2006), али и у једном и у другом случају не постоји изражен основ за поређење тих система са просторним прилозима, придевима, предлозима и префиксима, који су умногоме другачије организовани. У српском језику творбена регуларност именичких изведеница за место није висока, а у подсистему глагола кретања нема граматикализованости ни онолико колико је има, на пример, у руском језику, где се глаголи кретања типа *идти/ходить* одликују регуларношћу односа, али је она ограничена на релативно мали број лексичких парова и стога слабо граматикализована, због чега се глаголи кретања у руском језику представљају лексико-граматичку, а не граматичку категорију. Интересантно да су неки српски лексичко-семантички корелати руских глагола неусмереног кретања развили нови тип бинарног односа у којем један члан значи кретање без циља (нпр. *водати*), а други такво значење нема (нпр. *водити*); тако и *носати/носити*, *гањати/гонити* и сл. Ипак, лексеме типа *водати* су малобројне, а неке од њих су изразито колоквијалне, нпр. *бегати*, *гањати*.

С друге стране, као што је у прецизном осврту на теорију семантичких локализација умесно истакла Андреја Желе, «Vloga glagolov kot prostorsko-časovnih organizatorjev je tako pomembna, da tudi njihova pomensko-skladenjska osrednjost in samoumevnost ne more biti vzrok, da se pri prostorskosti ne bi predstavile njihove besedotvorne, pomenske in skladske zmožnosti.» (ŽELE 2006: 84; за словеначки језик в. ŽELE 2012: 138–39). Стога улога глагола кретања у просторној димензији језичке слике света завређује да буде предмет посебног исцрпног истраживања.

**10** Као што је било речено (т. 3), семантичке структуре просторних израза одређене су, с једне стране, обележјима која се односе на оријентациони аспект просторних релација (т. 3–8), а с друге стране, обележјима која одражавају директивну страну просторне релације. Према критеријуму директивности, сви просторни изрази одређени су двојачко: или обавезно имају дато значење

(аблативност, адлативност, перлативност), или га немају (локативност). Будући да се прва три случаја односе на усмерену промену места у простору, односи међу тим значењима уређени су на следећи начин: 1. директивност: 1.1. спољашња или гранична (1.1.1. аблативност, нпр. *из куће, са стола*, 1.1.2. адлативност, нпр. *у кућу, на сто*), 1.2. перлативност као унутрашња или линеарна директивност, нпр. *кроз кућу, преко стола*; 2. локативност (= недирективност, нпр. *у кући, на столу*). У основи директивна значења су фазна значења у ситуацији промене места у простору: аблативност се односи на почетак, адлативност на завршетак, а перлативност на сам процес кретања од почетне ка завршној тачки. Локативност не искључује промену места у простору (нпр. *Она скаче у месту*), али не значи директивност.

У српском језику просторни предлози имају најшире могућности изражавања датих општих значења (в. претходне примере), али немају могућност комбиновања у својим семантичким структурама било ког значења оријентационог аспекта просторног односа са било којим значењем директивног аспекта просторног односа. На пример, исти предлог *између*, који увек има значење локализованости помоћу најмање два локализатора, може у зависности од контекста учествовати у изражавању како локативности (нпр. *Она седи између брата и сестре*), тако и адлативности (нпр. *Она је села између брата и сестре*), перлативности (нпр. *Она је прошла између брата и сестре*), а није искључено ни аблативно значење иако је ретко (нпр. *Она је умала између брата и сестре*).

У српском језику неки просторни предлози су искључиво аблативни (нпр. *из, с/а/, од*), неки су искључиво адлативни (нпр. *до, к/а/, према, пут, уз/а/, низ/а/*), неки су искључиво перлативни (нпр. *кроз, преко, мимо*), али постоји тенденција губљења специјализованости појединих предлога за изражавање појединих директивних значења, тако да многи предлози учествују, у зависности од контекста, у изражавању како локативности тако и неког вида директивности (као што то илуструју примери с предлогом *између* у претходном пасусу).

Слично су организована значења просторних прилога у српском језику (Меденица 2012; 2013), с том главном разликом што се прилошка перлативност (изван система заменичких прилога, нпр. *овуда, онуда*) среће само по изузетку, нпр. *Прешли су преко* (али не *Прошли су \*кроз*).

Специфичност српских просторних префикса је у томе што увек изражавају неко директивно значење (уп. *увући, извући, превући, провући* и сл., в. Mitrović 1990), а префиксалне изведенице од основа које не значе кретање, по правилу не изражавају просторна значења, него преносна значења, нпр.  *председавати* не значи примарно ‘седети испред некога или нечега’, *застати* не значи ‘стати са задње стране’, *подлећи* не значи ‘лећи са доње стране некога или нечега’ итд.

Просторни придеви у српском језику (в. Хлебеш 2002; Адамовић 2012), за разлику од предлога, префикса и прилога најчешће имају локативно значење ‘који се налази ...’, нпр. *унутрашњи органи, предњи редови, горњи спратови* и сл. Ређи су примери да просторни придев има директивно значење, као што то могу изразити придеви за стране света, нпр. *источни ветар* је ‘ветар који долази са истока’.

**11** Конфигурација простора у језику испољава се у начину на који се значењима просторних израза сегментира просторно искуство језичког колектива, па је, на пример, за говорне представнике неких дагестанских језика релевантна локализација по вертикали више него за представнике неких других језика, док је, на пример, за говорне представнике српског језика прасловенски глагол *\*laziti*, као промена места у простору која се остварује с напором, умногоме потиснуо глагол *\*hoditi* (можда због рељефа), уп. срп. *долазити*, *одлазити*, *прилазити*, рус. *приходить*, *уходить*, *подходить* итд. (PIPER <sup>1</sup>1997, <sup>2</sup>2001: 5), али се значај неког аспекта просторног односа у укупној језичкој слици света испољава и на више других начина, од којих неки овде могу бити само поменути.

Један од њих је статус појединих просторних обележја у систему којем припадају. Наиме, обележја која су у основи хијерархијски организованог система семантичких обележја просторних израза, налазе се у већем делу система просторних израза него поједина терминална обележја. На пример, значење спољашње локализованости је због своје системске широке заступљености значајније за укупну језичку слику простора од, на пример, значења дијагоналне локализованости, које има сасвим периферан статус у просторној димензији српске језичке слике света.

За добијање потпуније слике о просторној димензији језичке слике света значајна је и акустика простора у језику, која се испољава као одјек просторне конфигурације у непросторним категоријалним сферама (нпр. темпоралној, посесивној, каузативној и др.), у којима ехо простора показује како сличност с категоријалним прототипом тако и његове модификације настале због природе категорије на коју се неки просторни критеријум преноси. Метафорички потенцијал појединих критеријума језичке сегментације просторног искуства колектива није исти, као што се разликује и метафорички потенцијал појединих просторних израза, а и од једног и од другог зависи укупна слика простора у језику.

Гравитација простора у језику, као један вид центрипеталних процеса у језичком бићу, испољава се у тенденцијама, мање или више израженим у различитим језицима, да се што више апстрактних категоријалних релација веже за обрасце просторних релација (нпр. систем предлошко-падежних конструкција са временским значењем у словенским језицима), насупротив центрифугалној природи језичких тенденција да се поједине семантичке категорије мање или више осмисле и заодену у језичко рухо на начин који нема формалне везе и сличности са просторним изразима, чак ни када не искључује успешне интерпретације помоћу металингвистичких просторних израза (нпр. систем сложених реченица с темпоралном клаузом, в. Antić 2001).

Бољем разумевању статуса категорије простора у природном језику може допринети проучавање степена структурних сродности између категоријалне семантике простора и категоријалне семантике облика. Наиме, суштина значења облика (нпр. *висок*, *низак*, *широк*, *узак* и сл.) јесте у локализацији једног граничног дела објекта према његовом наспрамном граничном делу. На пример, *висок* 'са великим растојањем између крајњих тачака по вертикали', *низак* 'са малим растојањем између крајњих тачака по вертикали' и сл., јер је концепт

облика у својој основи унутрашња просторна локализација, али се језички осмишљава као квалитет (а не као просторна релација), што показује чињеница да долази у одговору на питање *какав*?

Значај категорије простора у укупној језичкој слици света испољава се и степену фреквентности употребе просторних израза у целини као и појединих просторних израза, која показује њихову комуникативну траженост, а тиме и значај који дати језички колектив поклања одређеној страни просторног дела стварности.

Посебан значај за потпуније сагледавање места простора у језичкој слици света има асоцијативни потенцијал просторних израза у целини и појединих просторних израза у систему вербалних асоцијација неког језика. Структура асоцијативних мрежа просторних израза у истом језику или у различитим језицима може показивати мањи или већи степен структурних сличности и разлика, које су условљене географским, историјским, друштвеним, културним и другим искуством датог језичког колектива. На пример, за неке говорнике српског језика вербални стимулус *далеко* има реплику-асоцијат *Аустралија*, што се не може очекивати у вербалним асоцијацијама становника Аустралије (в. за српски језик: Пипер, Драгићевић, Стефановић 2005; Драгићевић, Пипер, Стефановић 2011).

Пошто вербалне асоцијације представљају један аспект вишестране природе језичких концепата, заједно с лексичко-семантичким, граматичким, паремиолошким, фразеолошким, стилистичким и другим одликама концепата, комплетнији увид у језичку слику категорије простора у неком језику тражио би и опис његове просторне концептосфере (в. Расулић 2004, 2006), што још није ни приближно потпуно учињено нити за један језик.

Иако су поједини аспекти категорије простора у српској језичкој слици света до сада неједнако проучени, све се јасније назире њена укупност као и путеви који воде њеном исцрпном опису и објашњењу.

#### Цитирана литература

- Мирјана Адамовић, 2012: Просторна значења придева *верхний/горњи – нижний/доњи* у руском и српском језику. *VII Међународни симпозијум Достигнућа и перспективе конфронтационог проучавања руског и других језика*. Ур. Вера Белокапић-Шкунца. Београд: Славистичко друштво Србије. 205–13.
- Х. А. Артыкова, 1961: Пространственные значения русских первообразных предлогов и соответствия им в таджикском языке. *Известия АН Таджик. ССР. Отделение общественных наук*. Душанбе. Вып. 4 (27). 44–54.
- Александар Белић, 1949–50: Депрефиксација у словенским језицима (предлози типа *изнад* и слични појави). *Јужнословенски филолог XVIII*. 87–101.
- Н. Н. Болдырев, 2000: Отражение пространства деятеля и пространства наблюдателя в высказывании. *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва. 78–83.

- Дојчил Волводић, 1998: Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Beograd: Čigoja štampa (Biblioteka XX vek, 91), 1997. *Јужнословенски филолог* LIV. 204–213.
- М. В. ВСЕВОЛОДОВА, Е. Ю. ВЛАДИМИРСКИЙ, 2008: *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке*. Москва: URSS, ЛКИ.
- Душанка Вуловић, 2006: Семантичка анализа глагола кретања у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1. 303–09.
- Рената ГЖЕГОРЧИКОВА, 2000: Понятийная оппозиция верх–низ (пол. ‘wierzch’ - ‘spód’) и языковая модель пространства. *Логический анализ языка. Языки пространств*. Отв. ред.: Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. Москва: Языки русской культуры. 78–83
- Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, 2011: *Обратни асоцијативни речник српског језика. Део 2, Од реакције ка стимулусу*. Београд: Београдска књига, Службени лист.
- Милка Ивић, 1957: Једно поглавље из граматике нашег модерног језика – систем месних падежа. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* II. 145–58.
- А. Е. КИБРИК, 1970: К типологии пространственных значений (на материале дагестанских языков). *Язык и человек: Сборник статей памяти профессора Петра Саввича Кузнецова (1899—1968)*. Москва: Издательство Московского университета. 110–54.
- Маријана П. КИРШОВА, 1999: *Nomina loci у савременом српском језику*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- О. Ю. МАНСУРОВА, 2009: Проблемы передачи пространственных отношений при машинном переводе. Выражение пространственных отношений в турецком языке. *Вестник РГГУ, Серия «Востоковедение. Африканистика*. Москва 8/09. 56–77.
- Зорица Манчић, 2003: *Предлози који означавају просторне односе у шведском језику и њихови еквиваленти у српском: магистарски рад*. Београд: Филолошки факултет.
- Лука Меденица, 2012: Просторна локализација незаменичким прилозима у руском и српском језику. *Зборник Матице српске за славистику* 81. 217–28.
- , 2013: Локальное наречие мимо в русском языке и его эквиваленты в сербском языке. *Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира*, 6. Москва, Архангельск. 264–69.
- Марина Николић, 2014: *Категорија степена у српском језику: сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Слободан Павловић, 2004: Просторни прилози у старосрпским повелама и писмима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 47/1–2. 215–32.

Иштван ПЕТЕ, 2004: Пространственность, предлоги, локальные отношения, картины мира и явления асимметричности. *Вестник Московского университета*. Сер. 9. Филология. 3. 59–67.

Предраг ПИПЕР, 1977–1978: Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику. *Прилози проучавању језика* 13/14. 1–51.

--, 1978: Заменички прилози са значењем места и правца у руском, польском и српскохрватском језику. *Зборник за филологију и лингвистику* XXI/1. 63–82.

--, 1986: В трехмерном пространстве языкознания и за его пределами. *Язык и культура: факты и ценности: в честь академика Ю. С. Степанова*. Москва. 120–28.

--, 1986а: Локалистская теория падежей и функциональная грамматика русского языка как иностранного. *Русский язык за рубежом* 6. 79–83.

--, 1986б: Прилозите со пространствено значење во македонскиот јазик. *Литературен збор* 30/2. 3–13.

--, 1988: Заменички прилози у српскохрватском, руском и польском језику: (семантичка студија). Београд: Институт за српскохрватски језик.

--, 1997: О српским и руским политичким метафорама просторних односа. *Славистика* 1. 21–30.

--, 2006: О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Ур. Предраг Пипер. Београд: САНУ. 7–47.

--, 2008: Граматика границе. *Јужнословенски филолог: У част академика Милке Ивић* 64. 307–22.

Предраг ПИПЕР, Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, Марија СТЕФАНОВИЋ, 2005: *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига, Службени лист, Филолошки факултет.

Людмила Попович, 2003: Семантическая структура метатекстуального хронотопа. *Зборник Матице српске за славистику* 63. 177–200.

Катарина РАСУЛИЋ, 2004: *Језик и просторно искуство. Концептуализација вертикалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.

--, 2006: Тако близу, а тако далеко: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко. *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Ур. Предраг Пипер. Београд: САНУ. 231–60.

Ксенија СЕГЕДИ, 2006: Приставки с пространственным значением в русинском и русском языках. – *Мова и культура: Сборник работ с 14 Международной научной конференции*. Киев: Институт филологии КНУ им. Т. Шевченка, Инст. мовознав. им О. О. Потебни НАН Украины, Инст. псих. им Г.С. Костюка АПН Украины, Видавничий дім Дмитра Бураго. Выпуск 8, часть II, Т. 5. 166–71.

- Наташа СТАНКОВИЋ-ШОШО, 2006: *Топос пута у српској народној бајци*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Борис ХЛЕБЕЦ, 2002: Лексичко-семантичка анализа придева са значењем једне димензије. *Српски језик: студије српске и словенске* 7/1/2. 213–36.
- В. Э. ШЕРЕР, 1979: О выражении пространственных отношений в кетском языке. *Вопросы языкознания* 5. 103–09.
- Екатерина С. ЯКОВЛЕВА, 1994: *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*. Москва: Издательство „Гнозис“.
- Ivana ANTONIĆ, 2001: *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- R. E. ASHER (ed.), 1994: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Ed. R. E. Asher. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.
- David C. BENNETT, 1975: *Spatial and Temporal Uses of English Prepositions: An Essey in Stratificational Semantics*. London: Longman.
- Jan HORECKÝ, 2000: Teória sémantickej lokalizácie. [Piper, P.: Jezik i prostor. Beograd 1997.] *Jazykovedný časopis* 51. 46–48.
- Milka IVIĆ, 1961: On the Structural Characteristics of the Serbocroatian Case System. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* IV. 38–47.
- Zdzisław KEMPF, 1978: *Próba teorii przypadków*. Cz. 1. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Ossolineum.
- H. D. KIMMEL, E. H. van OLST, J. F. ORIEBEKE (ed.), 1979: *The Orienting Reflex in Humans*. – Hillsdale: Erlbaum.
- Vera MITRINOVIĆ, 1990: *Poljski glagolski prefiks prze- i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti pre- i pro-*. Beograd: Naučna knjiga.
- Ronald W. LANGACKER, 1987: *Foundations of Cognitive Grammar 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: University Press.
- Predrag PIPER, 1983: *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti.
- , 1984: O psiholingvističkim osnovama opozicije *unutra/spolja* kao mogućeg konstitutivnog faktora sistema semantičkih kategorija. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije* 7–8. 283–291.
- , 1988: Language in Space and Space in Language. *Yugoslav General Linguistics, Selected*. Ed. M. Radovanovic. Amsterdam: John Benjamins. 241–63.
- , 1991: Tertium comparationis u konfrontativnim i tipološkim opisima slovenskih jezika. *IV simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja: Novi Sad, 8. i 9. decembar 1989: zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 15–23.

--, 1997, 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Anna SKIBA, Robert SKIBA, 2011: O nekim semantičkim razlikama između poljskih prostornih predloga pod/nad i srpskih predloga *pod/nad* i *ispod/iznad*. *Filološki pregled* XXXVIII/2. 175–94.

Leonard TALMY, 1983: *How language structure space. Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. Ed. H. L. Pick, Jr., L. P. Acredolo. New York, London: Plenum Press. 225–82.

Adam WEINSBERG, 1973: *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*. Wrocław: PAN.

Andreja ŽELE, 2006: Predrag Piper: Jezik i prostor. Beograd: Biblioteka XX vek, 91, 2001. *Jezik in slovstvo* 51/5. 80–84.

--, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

#### SUMMARY

The study of the semantic category of space in the linguistic picture of the world as it is verbalized and grammaticalized in the Contemporary Standard Serbian shows on the one hand the complexity of this category and on the other a high level of isomorphism and isofunctionality of the subsystems of prepositions, prefixes, adverbs, and adjectives that occupy the central place in the spatial dimension of the Serbian linguistic picture of the world. The article also points out several other aspects of the category of space in the Serbian linguistic picture of the world, as their study provides a more comprehensive insight into the description and explanation of the forms in which spatial expressions are structured, and into the peculiarities of their realization in Serbian.

The author also shows the explanatory possibilities of the theory of semantic localization in the study of spatial expressions and the advantages of intra-linguistic comparison of several connected subsystems with the common comparative base.

#### POVZETEK

Študija pomenske kategorije prostora v sliki sveta kakor je ubesedena in gramatikalizirana v sodobnem srbskem knjižnem jeziku, prikazuje na eni strani kompleksnost te kategorije in na drugi visoko raven izomorfizma in izofunkcionalnosti podsistemov predlogov, predpon, prislovov in pridevnikov, ki imajo osrednje mesto v prostorski razsežnosti srbske jezikovne slike sveta. V članku je tudi opozorjeno na več drugih vidikov kategorije prostora v srbski jezikovni sliki sveta; preučevanje le teh zagotavlja celovitejši vpogled v opis in razlago oblik strukturiranja prostorskih izrazov v srbskem jeziku in posebnosti njihovega uresničevanja.

Prikazane so tudi pojasnjevalne možnosti teorije pomenske lokalizacije v preučevanju prostorskih izrazov, kot tudi prednosti intralingvalne primerjave več povezanih podsistemov, ki temeljijo na skupni primerjalni osnovi.